

Piotr Czepas

*Muzeum Archeologiczne
i Etnograficzne w Łodzi*

**Nietypowy wiatrak z Dąbrowy,
gm. Łaskarzew, pow. Garwolin.
Przyczynek do budownictwa młynów wietrznych w Polsce.**

Na obszarze powiatu garwolińskiego, pod kierownictwem W. Baranowskiego i A. Lecha z Katedry Etnologii Uniwersytetu Łódzkiego, przeprowadzono w 2001 i 2002 roku badania etnograficzne, których tematyka związana była z młynami wodnymi i wiatrowymi. W trakcie ich realizacji natrafiono we wsi Dąbrowa, gm. Łaskarzew, na pozostałości po interesującym obiekcie gospodarczym. Stanowi on przykład dziś już bardzo nielicznych zabytków wiejskiej techniki in situ. Należy w tym miejscu podkreślić, iż obiekt, który jest przedmiotem niniejszego artykułu, nie jest w pełni zachowany w stanie pierwotnym. Zamieszczony tu opis jest oparty na analizie pamiątkowych zdjęć, które zostały wykonane przez właścicieli obiektu podczas jego rozbiórki. Zdjęcia te stanowią jedyną formę dokumentacji. Wyżej wskazane okoliczności limitują w dużym stopniu możliwość pełnej rekonstrukcji rozwiązania architektoniczno-konstrukcyjnego omawianego obiektu.

Pomimo dokonanej na obszarze powiatu garwolińskiego inwentaryzacji zabytków budownictwa przemysłowego¹, w literaturze przedmiotu nie funkcjonują informacje wskazujące na istnienie młyna wiatrowego we wsi Dąbrowa, gm. Łaskarzew. Sytuacja ta nie znalazła jednak potwierdzenia w wyniku przeprowadzonych tu nowych badań. Według informacji uzyskanych od mieszkańców wsi, w Dąbrowie zbudowano wiatrak na początku lat 30 - tych XX wieku. Jego właścicielem był Walenty Kondej, stały mieszkaniec wyżej wymienionej miejscowości. Urządzenia technologiczne młyna umieszczono w jednej z izb parterowego, drewnianego budynku. Najprawdopodobniej był to budynek szerokofrontowy, symetryczny, o jednotraktowym układzie pomieszczeń, ustawiony szczytem do drogi. Został on wzniesiony w konstrukcji zrębowej, nakryty dwuspadowym, krokwiowo - jętkowym dachem, pokrytym blachą. Przyciesie budynku oparto na kamiennej podmurówce. Z tyłu budynku wysunięto je poza lico ściany szczytowej. Urządzenia przemiałowe młyna stanowiło początkowo jedno złożenie kamieni młyńskich. Przerabiano na nim

¹ A. Cabaj, *Katalog zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce. Powiaty Garwolin i Ryki - województwo warszawskie*, 1974, t. V, z. 2.

głównie grykę na kaszę. Właściciel prowadził działalność produkcyjną na potrzeby swojego gospodarstwa i okolicznych mieszkańców. Po II wojnie światowej omawiany obiekt, wobec braku opłacalności produkcji młynarskiej, wykorzystywano głównie do napędzania piły tracznej, na której cięto bale drewniane. Dodatkowo do budynku wstawiono szlifierkę do ostrzenia pił. Jednakże siła jaką uzyskiwano do napędu traku była niewystarczająca i czynności tych zaniechano. Wiatrak był wykorzystywany gospodarczo do momentu śmierci właściciela w 1962 roku. Od tego czasu systematycznie popadał w ruinę. W wyniku złego stanu technicznego urządzenia młyna rozebrano w 2000 roku. Obecnie (stan na rok 2002) częściowo zachowany jest jeszcze drewniany budynek, który nie jest już wykorzystywany.

Przejdźmy teraz do omówienia rozwiązań konstrukcyjnych wiatraka. Silnik wiatrowy młyna umieszczono wysoko ponad dachem budynku na dwóch, poziomych "krążynach" drewnianych, opiętych stalowymi listwami. Dolna, nieruchoma "krążyna" opiera się na zakończeniach czterech, prostokątnych w przekroju słupów nośnych ustawionych w kwadrat. Usztywniono je poziomymi, deskami zamocowanymi na wpust. Słupy ustawiono przy tylnej ścianie szczytowej budynku. W celu zapewnienia lepszej stabilności całej konstrukcji, słupy podparto ukośnymi podporami opartymi na belkach więźby dachowej budynku. Górne zakończenia słupów, w celu ich zwiększenia ich trwałości opasano stalowymi listwami, skręconymi na śruby. Żeliwny wał skrzydłowy zamocowano stalowymi obejmami i przykręcono śrubami do drewnianych belek ułożonych na ruchomej, górnej "krążynie". Ten ostatni element można było obracać względem dolnej "krążyny" na rolkach. Stanowił on razem z wałem skrzydłowym ruchomy element wiatraka. Takie rozwiązanie przypomina technikę obrotu stosowaną w wiatrakach holenderskich. Omawiany tu wiatrak posiadał sześć skrzydeł. Wykonane były one z cienkich, drewnianych listew, które przymocowano do stalowych płaskowników, przykręconych śrubami do stalowej tarczy stanowiącej zakończenie wału skrzydłowego. W momencie rozbiórki obiektu zachowane były strzały skrzydeł oraz nieliczne miecze, brakowało natomiast burtnic i napioru. Aby zabezpieczyć skrzydła wiatraka przed wyłamaniem spięto je stalowymi prętami zamocowanymi do każdego skrzydła, które połączono w jednym punkcie na wysokości osi wału skrzydłowego. Obroty poziomego wału skrzydłowego były przekazywane za pomocą przekładni trybowej na pionowy, przebiegający pomiędzy słupami nośnymi, wał napędowy. Dalsza transmisja ruchu obrotowego na złożenie kamieni mogła odbywać się dwojako. Pionowy wał mógł być wpuszczony swoim zakończeniem bezpośrednio w górny kamień młyński, lub napęd na złożenie kamieni odbywał się pośrednictwem kół tarczowych połączonych pasem.

Wyżej omówiony obiekt można zaliczyć do młynów wiatrowych pełniących funkcję gospodarczą. Jak już bowiem wyżej zaznaczono przemiał odbywał się wyłącznie na potrzeby gospodarstwa właściciela i sąsiadów. Dodatko-

wym argumentem przemawiającym za takim wnioskiem jest przeważnie stosunkowo niewielka moc przerobowa podobnych, znanych nam wiatraków². Mimo istnienia olbrzymiej literatury na temat młynów wietrznych³ trudno jest znaleźć bezpośrednią analogię dla przedstawionego tu obiektu. Omawiany młyn wietrzny nie mieści się w przyjętym w literaturze podziale⁴ wiatraków na następujące typy: wiatrak kozłowy zwany kozłakiem, wiatrak wieżowy tzw. "holender" lub "holenderski", wiatrak rolkowy tzw. paltrak (ewentualnie plejtrak, paltrok). Prezentowany tu obiekt jest przykładem oryginalnego rozwiązania technicznego i może stanowić odrębne studium konstrukcyjno - architektoniczne. Najbliższą analogię dla omawianego tu młyna wiatrowego stanowią mogą obiekty zadokumentowane w północno - wschodniej Polsce. Są to wiatraki pochodzące z Parcewa, Garbar i Orzeszkowa - Olszyny⁵. Wszystkie te młyny wiatrowe wraz z opisanym wyżej posiadają kilka wspólnych cech, a mianowicie: 1) zastosowano w ich mechanizmach transmisyjnych gotowe elementy stalowe, które pierwotnie pełniły inne funkcje, 2) silniki wiatrowe zainstalowano na wieżyczkach, natomiast urządzenia mielące na parterze budynków użytkowych, 3) obiekty zbudowano wewnątrz zabudowy osiedli, 4) wiatraki te posiadają rozszerzony zakres funkcji użytkowych⁶. Wszystkie wymienione tu obiekty mogą być traktowane jako rezultaty twórczej inwencji mieszkańców wsi. Ich pozostałości znamy z obszaru całej Polski. Za przykład niech posłuży konstrukcja żaren o napędzie wietrznym zbudowanych na wzór wiatraka kozłowego, pochodzących ze wsi Jelenie, w powiecie ostrzeszowskim⁷, które przechowywane są w Muzeum Archeologicznym i Etnograficznym w Łodzi.

² H. Olszański, *Chłopskie wiatraki Pogórza*, Rzeszów 1976, s. 4.

³ J. Święch, *Wiatraki. Młynarstwo wietrzne na Kujawach*, Włocławek 2001; J. Kaczmarek, *Wiatraki*, Bydgoszcz 1995; M. Pawlik, *Wiatraki północno - wschodniej Polski*, Białystok 1984; B. Baranowski, *Polskie młynarstwo*, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1977; H. Wesołowska, *Młynarstwo wiejskie Opolszczyzny od XVIII do XX wieku*, Opole 1969; tejsze *Etnograficzne badania terenowe nad młynarstwem wiejskim Opolszczyzny (wiatraki)*, Opole 1961 i inne.

⁴ J. Święch, op. cit., s. 50 - 51; M. Pawlik, op. cit., s. 36; E. Dąbska, *Budownictwo i architektura młynów wietrznych w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Krakowskiej”, z. 19, 1967, s. 17, 19, 20; F. Kłaczyński, *Wiatraki w Polsce*, „Rocznik Muzeum Narodowego Rolnictwa w Szreniawie”, t. XII, 1981, s. 28, 35, 36; B. Baranowski, op. cit., s. 76 - 77; H. Wesołowska, *Młynarstwo wiejskie Opolszczyzny od XVIII do XX wieku*, Opole 1969, s. 36; tejsze *Etnograficzne badania terenowe nad młynarstwem wiejskim Opolszczyzny (wiatraki)*, Opole 1961, s. 7; F. Kłonoński, *Z historii inwentaryzacji wiatraków na Warmii, Mazurach i Powiślu*, „Rocznik Olsztyński”, t. I, 1958, s. 198.

⁵ M. Pawlik, op. cit., s. 104 - 113, ryc. 31 - 32, fot. 14 - 17.

⁶ Ibidem, s. 104 - 105.

⁷ J. Lech, *Drewniany kierat konny i żarna o napędzie powietrznym (Przykłady umiejętności wiejskiego konstruktora)*, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, 1963, t. V, s. 67 - 73, ryc. 9 - 11.

Podsumowując, należy stwierdzić, iż okolicznością wysoce niesprzyjającą jest brak istniejącej dokumentacji naukowej mimo faktu przeprowadzonych w omawianym powiecie badań etnograficznych. Podczas ich realizacji omawiany tu wiatrak był niewątpliwie zachowany in situ w dużo większej mierze. To powoduje, iż powyższy opis musi w dużej mierze być traktowany jako próba rekonstrukcji wykonanej na podstawie nieprofesjonalnych zdjęć. W tym miejscu chciałbym wyrazić przekonanie, iż uzasadnione wydaje się całościowe spojrzenie na problematykę nietypowych urządzeń technicznych funkcjonujących na wsi i ich pełniejsze opracowanie.

Bibliografia

B. Baranowski,

Polskie młynarstwo, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1977.

A. Cabaj,

Katalog zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce. Powiaty Garwolin i Ryki - województwo warszawskie, t. V, 1974, z. 2.

E. Dąmbska,

Budownictwo i architektura młynów wietrznych w Polsce, "Zeszyty Naukowe Politechniki Krakowskiej", z. 19, 1967.

J. Kaczmarek,

Wiatraki, Bydgoszcz 1995.

F. Kłaczyński,

Wiatraki w Polsce, "Rocznik Muzeum Narodowego Rolnictwa w Szreniawie", t. XII, 1981, s. 27 - 65.

F. Klonowski,

Z historii inwentaryzacji wiatraków na Warmii, Mazurach i Powiślu, "Rocznik Olsztyński", t. I, 1958, s. 193 - 222.

A. Lech,

Ubočna produkcja młynarska w XVII - XIX wieku, "Studia z Dziejów Gospodarstwa Wiejskiego", t. XII, 1970, z. 1, s. 181 - 202.

J. Lech,

Drewniany kierat konny i żarna o napędzie powietrznym (Przykłady umiejętn-

ości wiejskiego konstruktora), "Łódzkie Studia Etnograficzne", t. V, 1963, s. 57- 73.

H. Olszański,

Chłopskie wiatraki Pogórza, Rzeszów 1976.

Pogórzańskie wiatraki, "Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku", t. XXIV, 1978, s. 62 - 73.

M. Pawlik,

Wiatraki w północno - wschodniej Polsce, "Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku", t. XXIV, 1978, s. 53 - 62.

Wiatraki północno - wschodniej Polski, Białystok 1984.

J. Święch,

Wiatraki. Młynarstwo wietrzne na Kujawach, Włocławek 2001.

H. Wesołowska,

Etnograficzne badania terenowe nad młynarstwem wiejskim Opolszczyzny (wiatraki), Opole 1961.

Młynarstwo wiejskie Opolszczyzny od XVIII do XX wieku, Opole 1969.

J. Lech,

Drewniany kierat konny i żarna o napędzie powietrznym (Przykłady umiejętności wiejskiego konstruktora), "Łódzkie Studia Etnograficzne", t. V, 1963, s. 57 - 73.

H. Olszański,

Chłopskie wiatraki Pogórza, Rzeszów 1976.

Pogórzańskie wiatraki, "Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku", t. XXIV, 1978, s. 62 - 73.

M. Pawlik,

Wiatraki w północno - wschodniej Polsce, "Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku", t. XXIV, 1978, s. 53 - 62.

Wiatraki północno - wschodniej Polski, Białystok 1984.

J. Święch,

Wiatraki. Młynarstwo wietrzne na Kujawach, Włocławek 2001.

H. Wesołowska,

Etnograficzne badania terenowe nad młynarstwem wiejskim Opolszczyzny (wiatraki), Opole 1961.

Młynarstwo wiejskie Opolszczyzny od XVIII do XX wieku, Opole 1969.

